

Ukončení „života nehodného žití“*

Stanislava Vodičková

Běžnou součástí života přírodních národů bylo zabíjení nemocných a handicapovaných dětí, stejně jako se to zcela legálně dělo i ve starověkém Řecku (Spartě) a Římě. Nedobrovolná eutanazie postižených dospělých, těžce nemocných nebo starých lidí byla zase praktikována u některých domorodých kmenů v polárních oblastech nebo také v Jižní Americe, neboť jim samým šlo o holé přežití a na potřebnou péči neměly síly ani prostředky. Ke změně pohledu na eutanazii došlo v antickém Řecku, kdy se stala předmětem filozofických úvah hodnotících činnost člověka z hlediska dobra a zla. Již do 4. století před Kristem se datuje vznik Hippokratovy přísahy, která představuje základní imperativ lékařské etiky v západní kultuře.¹ Její autor měl v otázce eutanazie jasno a postavil ji do protikladu s posláním lékaře: „Nikomu nepodám, i kdybych byl o to požádán, smrtící lék, ani mu neudělím takovou radu.“² Na tyto postoje navazovala křesťanská etika.

V posledních desítkách let dochází ve světě k dalšímu posunu v oblasti chápání eutanazie, asistované smrti, profesní etiky a svědomí lékařů. Změna začala nejprve v angloamerické profesní komunitě lékařů a v poslední době se šíří mimo jiné i v zemích tradičně katolických.³ I u nás

* Článek je výstupem projektu č. DH23P03OVV076, podpořeného Ministerstvem kultury České republiky v rámci programu NAKI III.

¹ Podobné etické závazky, jaké formuluje Hippokratova přísaha, lze nalézt i v jiných kulturních a náboženských kontextech. Například v židovské tradici tuto roli zastávaly modlitby, které měly obdobnou normativní i morální funkci. Podrobněji Jan POLÁK, „Modlitba židovského lékaře jako zdroj zdravotnické etiky,“ *Psychosom* 21, č. 3–4 (2023): 143–160.

² Nejčastěji citovaná verze Hippokratovy přísahy se dochovala v řečtině, přičemž její latinský překlad je datován rokem 1595. Zde je citován český překlad podle Roy PORTER, *Dějiny medicíny: Od starověku po současnost*, Praha: Prostor, 2015, s. 83.

³ Belgie jako první stát na světě uzákonila v roce 2002 možnost eutanazie u „emancipovaných nezletilých“, tedy osob mladších 18 let s právní způsobilostí rozhodovat o sobě, věkový limit byl odstraněn v roce 2014. V Nizozemí byla eutanazie nelegálně prováděna již od 80. let 20. století, uzákoněna byla v roce 2002, věkový limit byl odstraněn v roce 2013. Eutanazii legalizovaly Lucembursko (2009), Kanada (2016), která nyní rozšířila eutanazii na další kategorie nemocných, Portugalsko, Španělsko, Nový Zéland (2021), Kolumbie (eutanazii umožňuje výrok soudu). Zatímco v Německu,

sílí tlak některých politických a zainteresovaných kruhů na uzákonění eutanazie s odkazem na její legalizaci ve vyspělých státech, za nimiž nemáme zaostávat.⁴ Ve veřejném prostoru byla rozpoutaná emotivní debata na toto téma, jež zjednodušeně staví proti sobě „moderní a osvícené“ zastánce svobody jedince v posledních věcech člověka, a na druhé straně pak odpůrce uzákonění eutanazie, kteří jsou za své postoje považováni za „náboženské tmáře“, „militantní odpůrce eutanazie z hospicového hnutí“, či někteří dokonce za „fanatiky“ z České lékařské komory.⁵

Cílem této studie je analyzovat historické souvislosti ideologického a praktického zneužití eutanazie v období nacionálního socialismu a nabídnout historickou reflexi, která může přispět k hlubšímu porozumění otázce lidské důstojnosti a hodnoty života v současných diskusích o jejím možném uzákonění.

Do těchto diskusí chceme přispět pomocí historické metody a přes tok času ukázat, že současné úvahy o zavedení eutanazie mají své historické paralely, jejichž realizace v nedávné minulosti vedla k tragickým důsledkům. V období nacistického režimu byla od doby, kdy Evropa přijala křesťanství, poprvé oficiálně prolomena hranice zákazu vraždit tělesně postižené děti a v praxi pak ověřována přijatelnost pro společnost. Pod patronací nacistického státu, jenž poskytl právní ochranu lékařům usmrcujícím své pacienty, následoval prudký pád po obávaném „kluzkém svahu“. V krátké době se přešlo od usmrcování handicapovaných novorozenců k mladistvým, dále k dospělým, až nakonec k likvidaci celých etnik označených na základě pseudovědeckých rasových teorií za méněcenné.

Na příkladu katolických kněží budeme sledovat proměnu likvidační akce T4, zaměřené na nevléčitelně nemocné, v metodu hromadného vyvražďování politických vězňů, kriminálních osob a Židů z koncentračních táborů v rámci akce 14f13. Téma přiblížíme prostřednictvím osudu katolických kněží z českých zemí, zavražděných v centru eutanazie Hartheim u Lince.

Švýcarsku a Rakousku je asistovaná sebevražda již legální, Itálie stojí na prahu její možné legalizace.

4 Stejně argumenty jsou užívány pro legalizaci eutanazie i umělého ukončení těhotenství.

5 Odborně k tématu eutanazie u nás např. Radek PRÁČEK – Petr BARTŮNĚK a kol., *Eutanazie pro a proti*, Praha: Grada, 2012.

Zaměříme se také na působení nacistické propagandy, od „šuškandy“ v koncentračních táborech až po techniky masové komunikace používané ve společnosti. Pozornost věnujeme i významu vzdělávání na univerzitách, reakci lékařů, místní katolické církve i německé veřejnosti. Pomocí archivního výzkumu, odborné i pamětnické literatury se zaměříme na vnímání eutanazie z pohledu pachatelů i obětí v éře nacionálního socialismu v Německu. V závěru se zamyslíme také nad tím, zda uzákonění eutanazie může vést znovu k jejímu zneužití.

1. ÚLOHA VĚDCŮ A LÉKAŘŮ PŘI ZDOKONALOVÁNÍ RASY

Podle německé filozofky Hannah Arendtové (1906–1975) se rasové myšlení, které sahalo svými kořeny hluboko do 18. století, objevuje ve všech západních zemích v průběhu 19. století, kdy došlo k budování moderní občanské společnosti. Stalo se součástí intelektuálního prostředí, ovlivňovalo politiky, spisovatele, vědce a ujalo se také ve společnosti a veřejném mínění.⁶ Při zrodu rasy jako vědecké kategorie a konceptu méněcennosti se rasistické teorie prezentovaly jako řešení aktuálních společenských a sociálních problémů.

Rasové teorie a eugenická opatření na ochranu národa se tak v určité podobě rozvíjely v mnoha zemích a vědních oborech. Mezi průkopníky eugeniky patřily především Velká Británie, Spojené státy americké a Německo, ale eugenická hnutí vzkvétala také v Norsku, Francii a Sovětském svazu.⁷ Jejich koncepce se opírala o pseudovědecké výzkumy v oblasti medicíny, o nálezy antropologů, archeologů, úvahy historiků a sociologů, kteří se snažili najít v dějinném vývoji lidstva a historii národů podpůrné argumenty pro nutnost zkvalitňování lidského genofon-

⁶ Hannah ARENTOVÁ, *Původ totalitarismu*, Praha: Oikoymenh, 1996, s. 245–249.

⁷ Sterilizaci legalizovalo v roce 1929 Dánsko, v roce 1934 Norsko, v roce 1935 Švédsko a Finsko, v roce 1936 Estonsko a v roce 1938 Island, dále pak Kuba, Jugoslávie, Maďarsko, Lotyšsko, Litva a Turecko. V rozmezí let 1966–2012 u nás docházelo k nedobrovolným sterilizacím stovek romských žen motivovaným jejich etnickým původem. Poprvé na tento závažný problém upozornil samizdatový časopis „Informace o Chartě 77, Dokument č. 23“ (1978), s. 8. Signatáři dokumentu byli mluvčí Charty 77 Václav Havel a dr. Ladislav Hejdiánek. Srov. Vilém PREČAN (ed.), *Charta 77: 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci: dokumentace*, Čs. středisko nezávislé literatury Scheinfeld a Archa, Bratislava, 1990, s. 223.

du.⁸ K propagované čistotě árijské rasy vznikala v Německu také celá řada pseudovědeckých studií, v nichž autoři účelově manipulovali s fakty, nebo dokonce smyšlené teorie mísili s okultními prvky a magií.⁹

Ukotvení rasismu v oblastech duchovního světa vedlo ke značné sympatii s rasovou politikou nacistického Německa ve 30. letech. Podle Arendtové pak samotný rasismus fungoval lépe než placený agent či tajná organizace typu páté kolony.

Hitlerismus měl ve třicátých letech v světově i evropsky mezinárodním měřítku značnou přitažlivost, protože rasismus, ač byl státní doktrínou jenom v Německu, byl mocným rysem veřejného mínění všude.¹⁰

Americký profesor historie vědy Robert Neel Proctor připomíná, že na německých univerzitách vznikala řada významných institutů a kurzů na téma „Rassenhygiene“ (rasová hygiena) a „Rassenkunde“ (rasová studia) daleko dříve, než se nacisté chopili moci.¹¹ Po jejich nástupu byl již rasismus etablovanou součástí myšlení vědecké i lékařské obce.¹² Režim pak mohl bez problémů stanovit struktury a priority vědy, které modeloval podle svých politických cílů a potřeb totálního válečného úsilí.

Profesor Proctor upozorňuje také na to, že němečtí vědci a lékaři nebyli pasivní oběti vládnoucího režimu, ale iniciativně se podíleli na konstrukci nacistické rasové politiky a aktivně přispěli k tvorbě některých zákonů, jako byl například zákon o sterilizaci (Zákon o prevenci

⁸ V roce 1929 založila skupina německých lékařů Svaz německých nacionálně socialistických lékařů (Nationalsozialistischer Deutscher Ärztebund – NSDÄB), který se zabýval zejména nacionálně socialistickou zdravotní politikou, rasovou hygienou a vzbuzoval zdání „vědecké legitimacy“ mj. u Norimberských zákonů. Před nástupem Hitlera k moci činil počet členů v tomto svazu 2786 lékařů, v říjnu 1933 vzrostl na 11 000. V roce 1942 evidoval 40 000 lékařů, o rok později 46 000 členů. Více k tématu Robert Neel Proctor, *Rasová hygiena: Lékařství v době nacismu*, Praha: Academia, 2009, s. 74–75.

⁹ Rosenberg a Himmler podporovali zájem o germánskou antiku a mytologii, iniciovali její výzkum ve vzdělávacích institucích: Rosenbergův úřad (Rosenberg Amt), který vznikl z Bojového svazu pro německou kulturu (Kampfbund für deutsche Kultur) v roce 1934 a SS-Ahnenerbe založené Himmlerem v roce 1935. Výzkumníci patřili mezi přední univerzitní kapacity.

¹⁰ ARENTOVÁ, *Původ totalitarismu*, s. 245.

¹¹ Termín rasová hygiena (Rassenhygiene) zavedl německý biolog a lékař, sociální darwinista a eugenik Alfred Ploetz (1860–1940).

¹² PROCTOR, *Rasová hygiena*, s. 46–47.

dědičně nemocných potomků),¹³ zákon zakazující manželství mezi Židy a příslušníky árijské rasy či „míšenci“ (Zákon o ochraně německé krve a německé cti)¹⁴ nebo zákon nařizující preventivní genetické vyšetření snoubenců před uzavřením sňatku (Zákon o ochraně dědičného zdraví německého lidu).¹⁵ Lékaři sehráli problematickou roli nejen v rámci programu likvidace osob označených za „životy nehodné žití“, ale také při formování pseudovědeckého diskurzu, který poskytoval ideologické ospravedlnění pro „konečné řešení židovské otázky“. V rámci nacistické ideologie byl tento proces interpretován jako „lékařský problém“, jehož „řešení“ mělo vést k „očistě“ a „zdraví“ národa. Realizace genocidní politiky třetí říše probíhala v rámci rozsáhlého administrativního aparátu, do něhož byly zapojeny nejen represivní složky státu, ale i civilní úřady a odborníci z různých oblastí, včetně vědeckých a lékařských profesí.

2. VÝVOJ PROCESU EUTANAZIE V NĚMECKU

Na přelomu 19. a 20. století se začal také v německé společnosti prosazovat sociální darwinismus a eugenika hlásající, že:

k posílení německé rasy přispěje zřeknutí se tradiční křesťanské úcty k životu, což umožní přistoupit ke sterilizaci, nebo dokonce i zabíjení slabých a tělesně postižených osob, zločinců a duševně nemocných.¹⁶

Na norimberském sjezdu Nacionálně socialistické německé dělnické strany (NSDAP) v roce 1927 rozvinul Adolf Hitler myšlenku „přežití nejschopnějších“, když nastínil svou představu o zkvalitnění genomu německého národa:

Pokud Německo každý rok získá milion dětí a zbaví se 700 000 až 800 000 nejslabších jedinců, potom by v konečném důsledku mělo sílit. Největší nebezpečí pro

¹³ Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, 14. 7. 1933 (RGBl. I S. 529).

¹⁴ Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre (RGBl. 1935 I S. 1146).

¹⁵ Gesetz zum Schutze der Erbgesundheit des Deutschen Volkes (I 1935, I S. 1246).

¹⁶ Richard John EVANS, *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století 1933–1939*, Praha – Plzeň: Beta – Pavel Dobrovský – Jiří Ševčík, 2009, s. 18.

nás představuje neumožnit proces přírodního výběru, a tím se ošidit o možnost získávat schopné jedince.¹⁷

Od proklamací a úvah došlo 18. srpna 1939 k činům, kdy Říšský výbor pro vědeckou evidenci závažných dědičných a vrozených chorob vydal oběžník a zahájil shromažďování informací „o znetvořených novorozenečatech“. Tím začal tajný program zabíjení nevyléčitelně nemocných dětských pacientů. Svázeli je do třiceti odborných dětských oddělení, kde je místo péče čekala smrt. Nejčastěji jim byl tajně podáván barbiturát Luminal, který po několika dnech vyvolal příznaky podobné zápalu plic. K usmrcování se rovněž používaly injekce morfia nebo zplynování kyanidem. Jedy jim byly často podávány v dávkách několik týdnů, aby průběh nemoci a následná smrt budily zdání přirozenosti.¹⁸ Dále lékaři a zdravotnický personál záměrně zanedbávali péči o pacienty, umožnili jejich prochladnutí nebo nechali děti vyhladovět k smrti. V první fázi tohoto „milosrdenství“ bylo usmrceno 5000 dětí.¹⁹

V den rozpoutání druhé světové války vydal Hitler výnos, v němž pověřil svého osobního lékaře Karla Brandta²⁰ realizací rozsáhlého programu eutanazie s krycím názvem akce T4, tedy likvidací psychicky a tělesně postižených lidí bez ohledu na věk. Podle načasování lze tedy usuzovat, že nešlo jen o „ochranu čistoty německé krve“, kterou režim již dříve zajistil především nedobrovolnou sterilizací duševně či fyzicky postižených nebo společensky nepřizpůsobivých Němců,²¹ ani o proklamovanou „milosrdnou smrt“, ale především o ekonomická kritéria. Jak zdůrazňovala německá propaganda, neproduktivní lidé tvořili těžké

¹⁷ Déborah DWORC – Robert Jan van PELT, *Osvětím: 1270 až současnost*, Praha: Argo, 2006, s. 65.

¹⁸ Bliže k tomu např. Henry FRIEDLANDER, *Der Weg zum NS-Genozid: Von der Euthanasie zur Endlösung*, Berlin: Berlin Verlag, 1997.

¹⁹ Robert GELLATELY, *Kdo podporoval Hitlera: Společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*, Praha: Prostor, 2003, s. 122. Srov. Hans-Henning SCHARSACH, *Lékaři a nacismus*, Praha: Themis, 2001, s. 111.

²⁰ Karl Brandt (1904–1948), chirurg, člen NSDAP od roku 1932, SA od roku 1933, SS od roku 1934, s nejvyšší dosaženou hodností SS-Gruppenführer v Allgemeine SS a SS-Brigadeführer a generálmajor Waffen-SS. Pod jeho odpovědnost spadaly i pseudoexperimenty na věznicích v koncentračních táborech. Po válce byl odsouzen v norimberském procesu s lékaři k trestu smrti a popraven 2. 6. 1948.

²¹ Po uzákonění sterilizace bylo v Německu vykonáno asi 400 000 případů, v 5000 z nich pacienti, většinou ženy, při zákroku zemřeli. Z celkového počtu sterilizací jich 75 % nahlásili soudům příslušníci lékařské profese. GELLATELY, *Kdo podporoval Hitlera*, s. 114.

„národní břemeno“ a jejich život měl negativní dopady na hospodářství i národ. Po rozpoutání válečného konfliktu tito jedinci navíc omezovali nasazení zdravotnického personálu pro válečné účely a zabírali lůžka v nemocnicích a pečovatelských domech, která bylo třeba využít pro raněné vojáky. Hitler rovněž předpokládal, že rozpoutání války omezí očekávanou kritiku ze strany církví, a bude tudíž snadnější prosadit zavedení těchto opatření. Tajným výnosem, který byl antedatován na 1. září, pověřil v říjnu 1939 Philippa Bouhlera²² a Karla Brandta, aby vybraným lékařům udělili dovolu beztretně usmrtit nevléčitelně nemocné pacienty, čímž jejich jednání legalizoval, přestože zůstávalo nadále právně hodnoceno jako vražda:

Říšský vedoucí Bouhler a dr. Brandt byli pověřeni odpovědností za rozšíření pravomocí lékařů, kteří měli být uvedeni jmenovitě, aby pacientům, pokládaným za nevléčitelné, po kritickém zhodnocení jejich stavu a humánním posouzení mohli poskytnout usmrcení ze soucitu.²³

Podle dalšího vládního nařízení z 12. července 1941 byla registrace rozšířena na všechny nezletilé osoby se závažným postižením.²⁴ V Německu se vyhlazování týkalo lidí mentálně postižených, psychotiků, především schizofreniků, epileptiků a pacientů trpících stařeckou sešlostí, jednoduchou i involuční depresí a nejrůznějšími organickými neurologickými poruchami jako dětská obrna, Parkinsonova choroba, roztroušená skleróza, nádory mozku atd.

Režim vynaložil značnou energii i finanční prostředky na to, aby eutanazie pod krycím názvem akce T4 probíhala v naprostém utajení. Přesto však zvěsti o vraždění brzy pronikly na veřejnost. K prozrazení této činnosti napomohly především chyby zaměstnanců v komunikaci s pozůstalými. Někteří příbuzní obětí odhalili smyšlený důvod úmrtí svých blízkých a žádali vysvětlení, například když v chorobopisu chovance s vyoperovaným slepým střevem byl jako důvod úmrtí uveden „zánět slepého střeva“. Další pozůstalí dostali zprávu o smrti svého příbuzné-

²² Philipp Bouhler (1899–1945), od roku 1922 (znovu 1925) člen NSDAP, člen SS od roku 1933, s nejvyšší dosaženou hodností SS-Obergruppenführer, vedoucí kanceláře Führera NSDAP, odpovědný za program T4 a spoluorganizátor 14f13. Bouhler s manželkou byli 10. května 1945 zatčeni americkými jednotkami a poté spáchali sebevraždu.

²³ Gitta SERENYOVÁ, *Do temnoty: Od milosrdné smrti k masovému vraždění*, Praha: Academia, 2019, s. 78.

²⁴ PROCTOR, *Rasová hygiena*, s. 207.

ho, avšak při snaze získat bližší informace zjistili, že se ve skutečnosti těší dobrému zdraví. Také se občas stávalo, že pozůstalí obdrželi urny s popelem svého zesnulého dvakrát v rozmezí několika dní.²⁵

Již v létě 1940 se tak praxe vyvražďování nevyléčitelně nemocných lidí stala veřejným tajemstvím. Představitelé církví a různí veřejní činitelé proti tomu protestovali u ministra spravedlnosti a ministra vnitra, poukazovali na to, že eutanazie je nezákonná, a jedná se tedy o vraždu, avšak bez výsledku.²⁶

3. LIKVIDAČNÍ CENTRUM ZÁMEK HARTHEIM

Pro nevyléčitelně nemocné byla začátkem roku 1940 vybrána a uzpůsobena utajená likvidační centra Grafeneck, Brandenburg, Sonnenstein, Bernburg, Hadamar a Hartheim. Zaměříme se nyní na proměnu zámku v hornorakouském Hartheimu u Lince v centrum eutanazie s označením akce T4 a dále na hladký přechod z akce T4 do programu 14f13, podle něhož zde byli vražděni vězni z koncentračních táborů, včetně uvězněných katolických kněží z Dachau.

Budova zámku sloužila od roku 1898 jako ústav pro duševně nemocné a osoby s těžkým zdravotním postižením. Jednalo se o moderní zařízení, v němž o zhruba dvě stě chovanců pečovaly Milosrdné sestry sv. Vincence de Paul.²⁷ Po anšlusu Rakouska byl zámek vyvlastněn nacisty a převeden do správy Říšské župy Horní Podunají (Reichsgau Oberdonau). Následně byla budova vytipována jako jedno z likvidačních center. Důležitou roli v jeho výběru hrála zeměpisná poloha, tedy blízkost velkého

²⁵ SCHARSACH, *Lékaři a nacismus*, s. 116. Srov. např. Thorsten NOACK, *NS-Euthanasie und internationale Öffentlichkeit: Die Rezeption der deutschen Behinderten- und Krankenmorde im Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2017, s. 27; Maria A. WOLFOVÁ, *Eugenische Vernunft: Eingriffe in die reproduktive Kultur durch die Medizin 1900–2000*, Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2008, s. 470.

²⁶ Jako první napsal rozhořčený dopis týkající se eutanazie protestantský biskup z Württemberska Theophil Wurm (1868–1953) dne 19. 3. 1940 ministru vnitra Dr. jur. Wilhelmu Frickovi (1877–1946). Kardinálové Adolf Bertram (1859–1945) a Michael von Faulhaber (1869–1952) v srpnu a listopadu 1940 intervenovali dopisy u říšského ministra spravedlnosti Franze Gürtnera (1881–1941).

²⁷ Hornorakouskému dobročinnému svazu ho pro tyto účely věnoval v roce 1898 kníže Starhemberg. Zařízení bylo slavnostně otevřeno u příležitosti 50. výročí nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn.

města s významným železničním uzlem a zároveň umístění v lokalitě mimo hustou městskou zástavbu, což vedlo nacisty k přesvědčení, že se jim podaří plánované zločiny snáze utajit.

Původní personál i pacienti byli přemístěni do jiných ústavů v Horních Rakousích.²⁸ Po jejich odchodu začaly v březnu 1940 stavební úpravy, při nichž byla uvedena do provozu koupelna se sprchami. Ve skutečnosti se však jednalo o hermeticky uzavřenou plynovou komoru, do níž vedly trubky napojené na lahve s oxidem uhelnatým. Ve vedlejší místnosti bylo postaveno krematorium s komínem, kde byla těla po odstranění zlatých zubů ihned spalována v pecích.

Již v květnu téhož roku začal svoz a likvidace mentálně postižených a nevléčitelně nemocných z Rakouska, jižního Německa, Saska, Sudet a později i z Jugoslávie.²⁹ Jejich život po příjezdu do Hartheimu netrval déle než tři hodiny. Po ověření totožnosti byli usmrceni a jejich těla spalena. Rodiny pak po několika dnech dostaly formální vyrozumění, že příčinou jejich úmrtí byly zdravotní potíže jako například srdeční selhání nebo zápal plic. Příbuzní ani policie nemohli z důvodu kremace ověřit příčinu jejich náhlé smrti a mezi německým obyvatelstvem se začalo šířit znepokojení nad prudkým nárůstem úmrtí handicapovaných pacientů za podezřelých okolností.³⁰ Celkem zde bylo od ledna 1940 do srpna 1941 usmrceno 18 269 lidí.

Na výběr pacientů z různých zařízení a hladký průběh celé akce vyvražďování dohlížel ředitel ústavu, rakouský neurolog Rudolf Lonauer (1907–1945). Ten vstoupil v roce 1931 dočasně do NSDAP, po dvou letech se stal definitivně jejím členem a také členem SS s dosaženou hodností SS-Hauptsturmführer. Jeho medicínská studia byla od počátku zaměřena na rasovou hygienu. Po anšlusu Rakouska v březnu 1938 převzal vedení Niedernhartské zemské psychiatrické léčebny v Linci a její pobočky v zámku Gschwendt v Neuhofen an der Krems. Zároveň se stal přednostou Kliniky nervových nemocí ve Všeobecné veřejné

²⁸ Brigitte KEPLINGER, „Die Tötungsanstalt Hartheim 1940–1945,“ in *Tötungsanstalt Hartheim*, Brigitte Kepplinger – Gerhart Marckhgott – Hartmut Reese (eds.), Linz: Oberösterreichisches Landesarchiv, 2013, s. 70.

²⁹ Více o plánování a provádění nacistické eutanazie na území českých zemí Milan NOVÁK – Michal V. ŠMŮNEK, *Orbity smrti: Nacistická „eutanázie“ a české země 1939–1945*, Praha: Academia, 2023.

³⁰ Srov. Dokument NO.D-906, proces *United State of America v. K. Brandt et al.*, M 887, roll 17, s. 310.

nemocnici v Linci a v tomto městě také provozoval soukromou praxi. Ve státních i církevních nemocnicích, psychiatrických ústavech, pečovatelských domech a domovech pro seniory vybíral jako posuzovatel na základě registračních formulářů „životy nehodné žití“, které byly určeny k zplynování v likvidačních centrech. Svou zářnou kariéru nacistického lékaře nakonec sám ukončil. Krátce před příchodem americké armády 5. května 1945 zabil nejprve svou manželku, poté dvě dceře ve věku dvou a sedmi let a nakonec spáchal sebevraždu.

Dalším pachatelem byl jeho zástupce a nejbližší spolupracovník Georg Renno (1907–1997), od roku 1930 člen NSDAP, od roku 1931 člen SS, s dosaženou hodností SS-Obersturmführer. Medicínu studoval v Mnichově a Heidelbergu. Po získání doktorátu začal v roce 1933 pracovat jako asistent lékaře v nemocnici Leipzig-Dösen, kde se pod vedením Hermana Paula Nitscheho³¹ od února 1940 podílel na experimentech s cílem vyvinout nenápadnou metodu zabíjení lékem Luminal. V květnu 1940 přijal místo v Hartheimu. Po ukončení akce T4 zastával funkci přednosty dětského oddělení ve Waldnielu a pečovatelského domu Süchteln v Severním Porýní-Vestfálsku. V roce 1943 se opět vrátil do Hartheimu. V průběhu svého zdejšího působení nejen zastupoval Rudolfa Lonauera, ale byl především faktickým vykonavatelem akcí T4 a poté 14f13. Kromě účasti na výběru lidí pro zplynování z různých nemocničních zařízení patřilo mezi jeho povinnosti pustit oxid uhelnatý do plynové komory a dohlédnout na smrtelné účinky u všech obětí. Poté podepsal standardizované dopisy příbuzným a úmrtní listy.

Také on se vyhnul lidské spravedlnosti. Po válce si změnil identitu a pod jménem Dr. Georg Reinig pracoval jako lékař a poté jako vědecký pracovník ve farmaceutické společnosti Schering AG, ale už po deseti letech začal znovu vystupovat pod svým skutečným jménem. V roce 1961 byl vzat do vazby, avšak popřel jakoukoli účast na zločinech, ze kterých byl obviněn, a nebyl odsouzen. V říjnu 1973 získal lékařský posudek, že z vážných zdravotních důvodů nemůže stanout před soudem. V prosinci 1975 bylo řízení proti němu definitivně zastaveno.

³¹ Paul Hermann Nitsche (1876–1948), psychiatr, člen NSDAP od roku 1933, propagátor rasové hygieny, od roku 1940 zastupující lékařský vedoucí T4 a od roku 1941 hlavní lékař T4. V procesu v roce 1947 byl odsouzen k smrti za zločiny proti lidskosti a 25. 3. 1948 popraven.

4. STRÁŽCEM BRATRA SVÉHO

Eutanazie byla podporována propagandou v knihách i osvětových brožurách. Jako úspěšný propagandistický nástroj byl použit také film, který přenášel obrazové, slovní i emocionální poselství. Mezi úspěšné „populárně naučné“ celovečerní filmy patřil například *Ich klage an* (Obviňuji, Wolfgang Liebeneiner, 1941), jenž velmi sugestivně ospravedlňoval „milosrdnou smrt“ pro osoby trpící nevyлéčitelnou nemocí.

Film byl původně dokončen v květnu 1941, ale v polovině července a poté o měsíc později prošel dvěma velkými cenzurními zásahy. Byla odstraněna nacistická rétorika a nacistické symboly, aby na první pohled neodkazovaly na propagandu NSDAP. Rovněž zmizel pohled na smrt pokusného nemocného zvířete. Co je však více zajímavé, vystrženy byly štiplavé poznámky využívající zakořeněné náboženské předsudky, útoky proti výhradám církve k „milosrdné smrti“ a scény vtíravých pokusů kněze o konverzi hlavních postav.

Důvodem k tomuto zásahu byla kritika eutanazie ze strany německých biskupů. Například v březnu 1941, při výročí korunovace papeže Pia XII., pronesl berlínský biskup Konrad von Preysing (1880–1950):

„Se stejnou oddaností principům,“ řekl biskup Preysing, „s níž církev chrání manželství, morální ohnisko lidí, chrání také právo každého jedince na život. Víme, že v současné době se prosazují v teorii i praxi výjimky ze svatého práva nevinného člověka na život a jeho ochranu. Tyto výjimky se ospravedlňují důvody lékařskými, ekonomickými, a dokonce i eugenickými... Zákon Boží prohlašuje, že žádná pozemská moc včetně státu nemá právo vzít nevinnému člověku život. Tento zákon Boží je neodvolatelný...“ Biskup pokračoval, že papež „velice nedávno“ vydal výnos o tom, že církevní zákon, v němž stojí, že „neexistuje ospravedlnění ani omluva za jakéhokoli důvodu vzít život nemocnému a slabému...“, byl znovu potvrzen. Následně pak biskup přečetl prohlášení Svatého officia.³²

Opravdový rozruch zaznamenalo kázání münsterského biskupa Clemense Augusta von Galena (1878–1946), jenž 3. srpna 1941 vystoupil proti organizovaným vraždám v likvidačních centrech a zveřejnil detaily vyhlazovací teorie o „životě nehodném žití“ („Lebensunwertes Leben“).³³ Označil postup státu za protiprávní a eutanazii za vraždu, která

³² SERENYOVÁ, *Do temnoty*, s. 94.

³³ Více k tématu Pierre BLET – Angelo MARTINI – Burkhart SCHNEIDER, *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre mondiale*, svazek II, (Listy Pia XII. německým

odporuje pátému přikázání a je neslučitelná s evangeliem a křesťanskou morálkou. Nastolil otázku, zda podobný osud čeká i další „neproduktivní lidi“ – zmrzačené vojáky, invalidy, kteří přišli o zdraví při výkonu práce, a staré lidi, kteří už nemají sílu pracovat. Z kazatelny svého chrámu promlouval do svědomí národa:

Zde se jedná o lidské bytosti, o naše bližní, o naše bratry a sestry. Ubozí, nemocní lidé, lidé, kteří nejsou produktivní. Ztratili však jenom proto právo na život? Máš ty, mám já právo žít pouze do doby, než přestanu být produktivní, než mě druzí označí za neproduktivního? Pokud se ustanoví nebo garantuje princip, že je dovolené zabít „neproduktivní“ lidi, co bude s námi všemi, až budeme staří a kvůli věku slabí!³⁴

Jeho kázání vyvolalo neklid ve společnosti a zakrátko vešlo ve známost nejen v Německu, ale po celém světě. Tento nátlak veřejného mínění ukázal, že ve skutečnosti nemá diktatura v tomto směru veřejnou podporu, a Hitler 24. srpna 1941 oficiálně zastavil systematické vraždění nemocných. Do té doby však vraždící mašinerie usmrtila 70 273 osob. Další statistika z téhož roku, která zahrnovala osoby usmrčené nejen plynem v likvidačních centrech eutanazie, ale také dalšími způsoby, jako byly smrtící injekce, úmyslné zanedbání zdravotní péče, podání smrtelné dávky léků, prochlazení či vyhladovění, informovala o 93 251 uvolněných lůžek z celkového počtu 282 969, jež byla původně určena pro tyto pacienty.³⁵ Přestože zůstala v třetí říši eutanazie mimo zákon, ve skutečnosti probíhala v utajení až do konce války.

5. CESTA PO „KLUZKÉM SVAHU“

Po ukončení programu akce T4 se sice zastavilo masové zabíjení duševně a fyzicky nemocných pacientů z nemocnic a pečovatelských domů, program vyvražďování však neskončil, jen se zaměřil na jinou cílovou skupinu. Himmler využil uvolněné vražedné kapacity pro zahájení akce

biskupům, 1939–1944), Vatican: Liberia Editrice Vaticana, 1993, s. 57–61.

³⁴ Andrea RICCARDI, *Století mučedníků*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2014, s. 124. Srov. Clemens August Graf von GALEN, *Predigten in dunkler Zeit*, Münster: Domkapitel Münster, 1993, s. 42–43.

³⁵ Michael BURLEIGH – Wolfgang WIPPERMANN, *Rasistický stát. Německo 1933–1945*, Praha: Columbus, 2010, s. 156.

14f13, nazývané také Sonderbehandlung (Zvláštní zacházení), která sloužila k rozsáhlé likvidaci práce neschopných vězňů z koncentračních táborů.

Na přelomu srpna a září 1941 rozšířila SS ve všech koncentračních táborech mezi vězně zprávu, že lékařská komise bude vybírat invalidní a staré vězně, kteří budou přemístěni do jiných míst s lehčí prací, nebo budou dokonce propuštěni. Pozitivní zprávu podporovaly i formuláře, v jejichž hlavičkách stálo například přemístění z Koncentračního tábora Mauthausen-Gusen do „táborového sanatoria“ v Dachau. Ve skutečnosti však tyto transporty mířily do vyhlazovacího centra Hartheim.

První velká selekce mezi vězni v Koncentračním táboře Dachau byla provedena 3. září 1941, tedy už 14 dní po zastavení akce T4.³⁶ V této době se zde nacházelo zhruba 1500 uvězněných katolických duchovních především z Polska. Koncem října 1941 dorazil do Dachau další kněžský transport, v němž bylo mnoho kněží ve věku 70 a více let, kteří sem přišli z polských kněžských domů. Ti se nakonec stali prvními oběťmi eutanazie z řad duchovenstva.

Mezi vězni se rychle rozšířilo, že tyto invalidní transporty jsou vlastně transporty na smrt. Oblečení obětí s jejich čísly bylo totiž posláno zpět do táborového skladu k roztrídění. Duchovní se také dovídali z došlé korespondence, že několik kněží z jednoho transportu zemřelo ve stejný den. Německý kněz Hermann Scheipers³⁷ se přesto zdráhal uvěřit, že jsou mezi vězni vybíráni lidé určení ke zplynování. Iracionalita a nelogičnost plynových komor ho přivedla k pochybnostem, zda je něco takového skutečně možné. Když byl jemu blízký lucemburský kněz Johannes Esch³⁸ vybrán z invalidního bloku a měl nastoupit do nákladního

³⁶ Stanislav Zámečník, *To bylo Dachau*, Praha: Paseka, 2003, s. 167.

³⁷ Hermann Scheipers (1913–2016), německý kněz, vysvěcený v roce 1937 pro míšeňskou diecézi, zatčen v roce 1940 za pastorační práci mezi nuceně nasazenými Poláky, v březnu 1941 byl z lipské policejní věznice převezen do Dachau, odkud se mu podařilo na konci války utéct. V roce 1946 se vrátil do míšeňské diecéze, kde se brzy dostal do konfliktu s komunistickým režimem. V posledních desetiletích hovořil ve školách a na vzdělávacích akcích o svých zkušenostech s nacistickým a komunistickým režimem.

³⁸ Jean-Baptiste Esch (1902–1942), lucemburský kněz vysvěcený v roce 1929, teolog a šéfredaktor *Wort*. Poprvé byl zatčen gestapem v květnu 1940 a po jedenácti dnech propuštěn. K druhému zatčení došlo v září 1940 z důvodu vlasteneckých postojů. Z věznice v Trevíru byl v listopadu 1940 převezen do policejní věznice v Berlíně, odtud do Sachsenhausenu a pak 11. 9. 1941 do Dachau. S transportem invalidů byl poslán 10. 8. 1942 do Hartheimu.

auta, chtěl ho P. Scheipers utěšit a řekl mu, že to možná tak není, jak si všichni myslí. Na to mu kněz odpověděl, že to je pravda a on odjíždí na věčnost. Na tento rozhovor P. Scheipers nikdy nezapomněl a sám unikl transportu do Hartheimu jen s velkým štěstím. Po ročním pobytu v táboře se mladý kněz v létě 1942 zhroutil z hladu a celkového vyčerpání. Ve své autobiografii *Gratwanderungen*³⁹ později napsal, že tehdy to poprvé a jedinkrát vzdal. Táborový lékař posoudil jeho zdravotní stav a poslal ho rovnou na invalidní blok.

Scheipersova rodina se z dopisu dozvěděla o jeho situaci. Sestra se vydala nejprve za ním do Dachau, zde však její intervenční mise neuspěla. Poté s otcem odjeli na pobočku gestapa do Lipska, kde se dozvěděli, že tuto záležitost musejí řešit s odpovědným pracovníkem na ochrannou vazbu Dr. Emilem Berndorffem⁴⁰ v Berlíně. Dne 13. srpna 1942 tedy odjeli do Hlavního říšského bezpečnostního úřadu, kde sestra před nacistou sebevědomě tvrdila, že celý Münsterland mluví o kněžích v Dachau, kteří jsou posíláni do Hartheimu na smrt zplynováním.

Uplynul teprve rok od doby, kdy biskup von Galen úspěšně mobilizoval domácí obyvatelstvo proti akci T4. Nacisté si nepřáli mít v zázemí další konflikt s katolickou církví týkající se eutanazie, a to dokonce jejích kněží. SS-Obersturmbannführer Berndorff, jenž měl na starost také duchovní v kněžských blocích, Scheipersově sestře slíbil, že brzy dostane zprávu od bratra, že je v pořádku. Po tomto jeho zásahu byl ještě týž den ušetřen nejen P. Scheipers, ale také další tři němečtí kněží, které přemístili z invalidního na německý kněžský blok č. 26, a od 12. srpna 1942 už nebyli němečtí duchovní zařazováni do invalidních transportů.⁴¹

Tato intervence zachránila později také život českému řádovému knězi Aloisi Koláčkovi z Tovarýšstva Ježíšova, který byl rovněž vybrán k likvidaci.

³⁹ Hermann SCHEIPERS, *Gratwanderungen: Priester unter zwei Diktaturen*, Leipzig: Benno-Verlag, 1997.

⁴⁰ Emil Berndorff (1892–1977), právník, člen NSDAP od roku 1932 a SS od roku 1937, s dosaženou hodností SS-Sturmbannführer, v roce 1941 vystoupil z protestantské církve, vedoucí oddělení IV C 2 v úřadu IV RSHA, kde vedl referát, který se zabýval ochrannou vazbou, tedy byrokratickým zpracováním žádostí o umístění do koncentračního tábora.

⁴¹ Srov. ZÁMEČNÍK, *To bylo Dachau*, s. 170. Výjimkou byl německý br. Richard Neuhold OSB, který byl poslán mimořádným transportem 9. 11. 1944 do Koncentračního tábora Bergen-Belsen bez předešlého umístění na invalidní blok.

Najednou, večer před neodvratně hrozící smrtí, vstoupí do šuby gestapák, jde přímo ke Koláčkovi a ptá se ho, jaké má zaměstnání. „Jsem kněz,“ odpovídá P. Koláček klidně. „Jaký kněz?“ vyzvídá Němec dále. „Jsem řeholní kněz – jezuita,“ dodává P. Koláček tímž poklidným způsobem. „Odkud jste?!“ táže se tajný dále. „Z Prahy.“ „A proč jste tady? Co jste spáchal?“ „Nejsem si vědom žádného přestupku, proto nevím, proč tu jsem.“ Po tomto krátkém, úsečném a záhadném výslechu šel esesman k listině a Koláčka vyškrtl, načež opustil světnici.⁴²

Celková bilance obětí eutanazie jen za rok 1942 činila 3166 vězňů jen z Koncentračního tábora Dachau,⁴³ z toho bylo 336 kněží různých denominací a národností. V každém invalidním transportu, které byly vypravovány jednou nebo dvakrát týdně, odjíždělo zhruba 100–120 lidí, z toho zhruba čtyřicet kněží. Polský vězeň a světitel biskup wrocławské diecéze Michał Kozal,⁴⁴ jehož biskupskou autoritu uznávali spoluvězni-kněží všech národností, se postaral, aby odjíždějící kněží dostali Tělo Páně. Potom se s nimi pokaždé rozloučil.

Poklekli před ním, biskup každého objal a dal mu biskupské požehnání. V jeho očích se perlily slzy. Přistoupil k němu i český kněz P. Ferdinand Prokop⁴⁵ z Prahy. Biskup jej objal s touž láskou a žehnal mu na dalekou cestu, na cestu do věčnosti.⁴⁶

Do invalidních transportů bylo vybráno kromě P. Prokopa ještě dalších pět římskokatolických kněží z českých zemí,⁴⁷ kteří zahynuli v Harthei-

⁴² *Archiv České provincie Tovaryšstva Ježíšova, Pozůstalost P. Aloise Koláčka SJ, P. Bernard Pitrun SJ – nepublikovaný strojepis věnovaný P. Aloisi Koláčkovi SJ, s. 171–172.*

⁴³ V rámci akce 14f13 bylo jen v Hartheimu od srpna 1941 do podzimu 1944 zavražděno v plynové komoře 30 000 neproduktivních vězňů z koncentračních táborů Mauthausen, Gusen, Dachau a Ravensbrück.

⁴⁴ Michał Kozal (1893–1943), polský katolický kněz vysvěcený v roce 1918, pomocný biskup diecéze wrocławské od roku 1939. V době okupace Polska hájil práva církve, za což byl vězněn od 7. 11. 1939. Do Dachau byl transportován 25. 4. 1941, zde zemřel 26. 1. 1943. Za blahoslaveného byl Michał Kozal prohlášen 14. 6. 1987 Janem Pavlem II.

⁴⁵ Ferdinand Prokop (1886–1942), kněz litoměřické diecéze, vysvěcený v roce 1910, po udání za kritické výroky k uzavření českých vysokých škol a perzekuci studentů byl zatčen, vězněn na Pankráci, v Malé pevnosti Terezín (MPT) a poté převezen do Dachau, kam dorazil v září 1941. Do Hartheimu byl transportován 20. 5. 1942 a téhož dne usmrčen. Více Jan STŘÍBRNÝ, *Mučedníci a oběti pro Krista: Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, Kostelní Vydří – Praha: Karmelitánské nakladatelství – Academia, 2023, s. 257–259.

⁴⁶ Bedřich HOFFMANN, *A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*, Přerov: Společenské podniky, 1946, s. 203.

⁴⁷ Z českých duchovních patřil mezi oběti z likvidačního centra Hartheim ještě unitář Norbert Čapek (1870–1942).

mu: P. Peter Bioly,⁴⁸ P. Maxmilian Beran,⁴⁹ P. Emanuel Hanuš,⁵⁰ P. Josef Pašek⁵¹ a P. František Vošta.⁵²

Podle dochovaných pramenů a poválečných soupisů obětí zahynulo z území českých zemí v období nacistické okupace celkem 85 diecézních kněží, 44 řeholníků a 4 řeholnice, a to buď přímo v nacistických represivních zařízeních, nebo na následky věznění. Tyto údaje dokládají rozsah perzekuce duchovenstva, které bylo nacistickým režimem systematicky

⁴⁸ Peter Bioly (1879–1942), německý kněz pražské arcidiecéze a po třech letech litoměřické diecéze, vysvěcený v roce 1908, po udání byl v květnu 1940 zatčen gestapem za „poslech cizího rozhlasu a polské pastorační aktivity“. Soud mu vyměřil 18 měsíců vězení, po propuštění byl deportován do Dachau, kam dorazil začátkem prosince 1941. Zde byl 4. 5. 1942 zařazen do invalidního transportu. Více STŘÍBRNÝ, *Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, s. 8–10.

⁴⁹ Maxmilian Beran (1883–1942), vysvěcený v roce 1914 pro královéhradeckou diecézi, suspendován začátkem roku 1932 a vyšetřován u Krajského soudu v Kutné Hoře pro homosexuální styky, v roce 1935 byl prohlášen za nesvéprávného. V prosinci 1941 byl zatčen gestapem za „homosexuální činnost a jednání proti policejním předpisům“ a uvězněn v pankrácké věznici, odkud byl poslán do Dachau, kam dorazil v březnu 1942. Dne 20. 10. 1942 byl zařazen do transportu invalidů a odvezen do Hartheimu. Více STŘÍBRNÝ, *Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, s. 7.

⁵⁰ Emanuel Hanuš (1883–1942), vysvěcený v roce 1907 pro českobudějovickou diecézi, podplukovník duchovní služby, v květnu 1921 promován doktorem obojího práva (JUDr.) a v roce 1920 nastoupil do oddělení Ministerstva národní obrany v Praze. Vojevodskou kariéru zakončil ze zdravotních důvodů v hodnosti podplukovníka duchovní služby československé armády. Po okupaci byl sledován klatovským gestapem, v prosinci 1941 zatčen za „protiříšské zaměření“ a převezen do pankrácké věznice, poté v lednu do MPT, následně počátkem února 1942 do Dachau a zde zařazen do invalidního transportu 6. 5. téhož roku. Více STŘÍBRNÝ, *Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, s. 74–77.

⁵¹ Josef Pašek (1889–1942), vysvěcený v roce 1914 pro českobudějovickou diecézi, poté nastoupil jako kaplan v Prášílech, v období 1916–1918 sloužil jako polní kurát, po propuštění z armády působil v několika českobudějovických farnostech. V září 1941 byl zatčen gestapem, protože odmítl odstranit kříž z chodby před farním úřadem v Netolících. Prošel věznicemi v Českých Budějovicích, Pankráci a MPT, odtud byl transportován do Dachau, kam dorazil 5. prosince téhož roku. Navečer 20. 5. 1942 byl odvezen do Hartheimu, kde byl následující den usmrčen. STŘÍBRNÝ, *Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, s. 238–239.

⁵² František Vošta (1883–1942), vysvěcený v roce 1907 pro českobudějovickou diecézi, za okupace podporoval rodiny perzekvovaných, pomáhal židovské rodině a vystavoval falešné doklady pro rasově pronásledované. Za tuto činnost byl zatčen v srpnu 1941 a poslán do vězení v Táboře, poté do věznice na Karlově náměstí v Praze, pak do MPT a počátkem února 1942 byl deportován do Dachau, kam dorazil 13. února téhož roku. Do transportu invalidů byl zařazen 28. 5. 1942, ještě téhož dne byl usmrčen. Více STŘÍBRNÝ, *Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, s. 360–361.

postihováno zejména pro svou pastorační činnost, kontakty s odbojem či odpor vůči okupaci.

ZÁVĚR

V článku jsme prostřednictvím historické metody zachytili klíčový moment dějinného zlomu, kdy došlo k odklonu od původního hippokratovského pojetí lékařství, chápajícího život jako nedotknutelný dar, k utilitárnímu modelu, jenž posuzoval hodnotu lidské bytosti podle její společenské užitečnosti. Tento posun v uvažování o životě a společnosti vytvořil ideové zázemí pro vznik rasových teorií, které usilovaly o efektivní a „vědecké“ vyřešení složitých společenských a hospodářských problémů šlechtěním lidského genomu. Lékaři a vědci v řadě zemí se aktivně zapojili nejen do programů nucené sterilizace pacientů, ale zejména v nacistickém Německu se pod záminkou zlepšování „kvality populace“ stali také popravčími, kteří v rámci eutanazie likvidovali duševně či tělesně postižené, chronicky nemocné, společensky problematické a neplodné pacienty.

Podle historických pramenů přišlo jen v centrech eutanazie v letech 1939–1941 o život přibližně 275 000 lidí. Zároveň se ukazuje, že použité metody a personál vycvičený v likvidačních centrech T4 se staly základem pro fungování mnohem větších táborů na východě, jejichž cílem byla genocida porobených národů a rasově nežádoucích osob. Například Franz Stangl⁵³ a Christian Wirth,⁵⁴ kteří oba pracovali původně v Hartheimu a dalších centrech T4 (Bernburg, Grafeneck), se později stali veliteli vyhlazovacích táborů „Operace Reinhard“ ve východním Polsku (Belzec, Sobibor, Treblinka). Na příkladu katolických kněží nejen z českých zemí vězňů v Koncentračním táboře Dachau jsme přiblížili

⁵³ Franz Stangl (1908–1971), rakouský policista, člen NSDAP a SS od roku 1938, s nejvyšší dosaženou hodností SS-Hauptsturmführer, velící dozorce v Hartheimu a poté v Bernburgu, následně velitel vyhlazovacích táborů Sobibor a poté Treblinka. Po válce uprchl do Brazílie, kde byl v roce 1967 zatčen a vydán do Spolkové republiky Německo. V roce 1970 byl odsouzen na doživotí, krátce nato zemřel na srdeční selhání ve vězení.

⁵⁴ Christian Wirth (1885–1944), německý policista, člen NSDAP od roku 1931, SA od roku 1933, SS od roku 1939, s dosaženou hodností SS-Sturmbannführer, vedoucí kanceláře a ředitel personálního oddělení v Hartheimu. Dohlížel na výstavbu vyhlazovacího tábora Belzec. V roce 1943 byl přeložen do Terstu, kde měl organizovat židovské transporty, při přestřelce v Erpelle (Slovinsko) byl zastřelen jugoslávskými partyzány.

přechod od vyhlazování nemocných pacientů k likvidaci „zbytečných jedlíků“ v koncentračních táborech v navazující akci 14f13. Sledovali jsme účinky společenské indoktrinace i osobní statečnost jednotlivců a ukázali mechanismy, jimiž se postupně indoktrinace prosazovala, stejně jako morální odpor těch, kteří se těmto praktikám dokázali postavit.

Po skončení druhé světové války, kdy vyšly najevo nacistické zločiny v koncentračních táborech a likvidačních centrech, se stala eutanazie na celém světě zakázaná. Americký neurolog, psychiatr a vysokoškolský pedagog německého původu Leo Alexander (1905–1985) působil v letech 1946–1947 jako lékařský poradce a pozorovatel u norimberského procesu s lékaři a vysokými úředníky, kteří se významně podíleli na zločinech eutanazie, nucených sterilizacích či lékařských pseudoexperimentech na vězňích z koncentračních táborů. Ve svém článku „Medical science under dictatorship“ publikovaném v časopise *The New England Journal of Medicine* v roce 1949 varoval autor před morálním úpadkem medicíny a upozornil na nebezpečí kluzkého svahu racionalistického přístupu k léčbě tzv. neproduktivních jedinců, který se postupně odklání od hippokratovského pojetí lékařství.⁵⁵

Dnes už je eutanazie v některých zemích opět legalizována. Ačkoli je její provádění omezováno přísnými podmínkami, historická zkušenost ukazuje, že tyto mantinely mají tendenci se postupně rozvolňovat, jak lze pozorovat i v současné praxi.

Zastánci eutanazie u nás argumentují tím, že bychom si měli vzít příklad z vyspělých západních států a její uzákonění chápat jako dosažení zásadního pokroku v lidských právech. Strachem před zaostáváním za vyspělými státy při zkvalitňování lidského genofondu argumentovali také němečtí politici, vědci, akademici a lékaři, kteří tím omlouvali ztrátu zábran při vraždách nevléčitelně nemocných. Za humanisticky znějícími výrazy o „milosrdenství dobré smrti“ se tehdy skrývaly zcela pragmatické cíle – uvolnění kapacit a prostředků pro válečné hospodářství třetí říše.

Snaha zavést do legislativního rámce eutanazii nepředstavuje v historii lidstva nic nového, jen je nyní nově prezentována v líbivém hávu „dobré“ a „důstojné“ smrti, díky níž teprve dosáhne kvalita lidského života svého vrcholu. Objevují se však i „nepřímé“ a méně šlechetné důvody pro její zavedení, jako je přelidnění a nedostatek zdrojů, apel na těžce

⁵⁵ Marta MUNZAROVÁ a kol., *Proč NE eutanazii aneb Být, či nebýt*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 39–40.

nemocné a staré osoby, tedy „neproduktivní“ nebo „závislé na systému“, na „odpovědné ukončení života“. Ve skutečnosti se však vede dávný boj o manipulaci cizích svědomí nebo alespoň o jejich odcizení.

Původní pojetí medicíny a pečovatelsví vycházelo z mateřského opatrování a náboženských idejí. Nehodnotilo pragmaticky pravděpodobnost vyléčení pacienta, smysl vynaloženého času a finančních prostředků na péči o něj. Milosrdný Samaritán nepodmiňoval svůj skutek tím, zda se poutník vrátí v plné síle do pracovního procesu a bude opět prospěšný pro společnost. Jeho jedinou motivací byl soucit s trpícím, když čistil a obvazoval poutníkovy rány a poté zaplatil za pečování o něj. Rozvoj paliativní péče s sebou přináší znovuoživení povědomí o potřebě a významu kvalitní péče o člověka, kterého už nelze vyléčit. V této oblasti se skutečně můžeme inspirovat ve vyspělých zemích, kde medicína pokročila v léčbě bolesti a pečovatelsví a zaměřuje se nejen na nevyléčitelně nemocného, ale také na podporu jeho blízkých.

Pokud se nám z úvah o eutanazii vytratí soucit a milosrdenství k našim bližním a začneme přepočítávat, kolik nás tyto „slabosti“ stojí, dostaneme se tak na úroveň těch, podle nichž je „křesťanství nejhorší mor lidstva“⁵⁶ a jeho ideje do racionálního uvažování o společnosti a životě nepatří. Jestliže jsou rodiny ochotny přijmout vraždu svých nejbližších bez protestu, nebo dokonce se souhlasem, vytváří podle zkušeností z nedávné historie prostředí pro genocidní politiku. Trpná nečinnost, atmosféra mlčení či dojmání se nad emotivní propagandou příznivců eutanazie nás může dostat do situace, že po jejím uzákonění, ať už z politických nebo ekonomických důvodů, vlivem nových globálních konfliktů či ekologických krizí, budou opět, tentokrát třeba pomoci „nestranné“ AI, vybírání podle našich zdravotních záznamů „neužiteční“ k likvidaci, aby zdravé jádro lidstva mohlo přežít. Jako varování k nám přes tok času zaznívají slova blahoslaveného kardinála von Galena:

Jakákoli komise pak může připsat naše jméno na seznam „neproduktivních“ a dojít k závěru, že jsme „nehodní žít“, protože už nemáme žádnou hodnotu.⁵⁷

⁵⁶ Výrok říšského vůdce SS Heinricha Himmlera k úloze křesťanství v historii Německa: „S tímhle křesťanstvím, tím nejhorším morem, který nás mohl v dějinách postihnout, který nás v každém boji oslabil, se musíme vypořádat.“ BRADLEY SMITH – AGNES F. PETERSON (eds.), *Heinrich Himmler Geheimreden 1933–1945 und andere Ansprachen*, Frankfurt: Propyläen/Ullstein, 1974, s. 159 (přeložila Markéta Doležalová).

⁵⁷ RICCARDI, *Století mučedníků*, s. 124. Srov. CLEMENS AUGUST GRAF VON GALEN, *Predigten in dunkler Zeit*, Münster: Domkapitel Münster, 1993, s. 42–43.

The Ending of a “Life Unworthy of Life”

Keywords: National Socialism; Medical Crimes; Racism; Eugenic; Racial Hygiene; Sterilization; Euthanasia; Propaganda; Ethics; Religions; Slippery Slope; Hartheim Euthanasia Centre; Aktion T4; 14f13 “Special Treatment”; Concentration Camp Dachau; “Invalid Transports”; Czech Priests; Catholic Church

Abstract: This study elaborates on the history of race theory and eugenics in Germany which, during the National Socialist era, led to the involuntary sterilization and subsequent euthanasia of the terminally ill as part of Aktion T4. It analyses the propaganda promoting euthanasia and the response by the Catholic Church which was able to mobilize German society, preventing the continuing mass murder of the terminally ill. When Aktion T4 came to an end, however, the killings continued secretly up until the end of the war as Aktion 14f13 code-named “Special Treatment” (Sonderbehandlung), aimed at liquidating prisoners in concentration camps who were incapable of working. Taking the example of the clergy from the Czech Lands and elsewhere, imprisoned in Dachau and selected for transport to the euthanasia center in Hartheim, the study demonstrates how this site operated and the culprits among its staff.

Stanislava Vodičková, DiS.
Ústav pro studium totalitních režimů
Na Poříčí 1047/26
110 00 Praha 1
stanislava.vodickova@ustrcr.cz